

Makoto Hayasaka

Japońskie badania nad historią Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem współczesnej historii Polski

Na początku chciałbym podkreślić, że Japonia w kontekście światowym nie jest już dla Polaków państwem ani wyjątkowym, ani egzotycznym, ani też dalekim. Od niedawna otwarte zostało bezpośrednie połączenie lotnicze Warszawa-Narita (Tokio), na które składają się trzy loty tygodniowo, w wyniku których dociera do nas wielu podróżników a informacje na temat życia codziennego w Polsce pojawiają się regularnie w telewizji oraz na japońskich stronach internetowych. Wiemy zatem dobrze, co się dzieje w Polsce. Jednakże na ogół informacje te mają charakter powierzchowny i zawierają stereotypowe obrazki z tej części Europy, które czasami są przejawione i stanowią pożywkę dla programów rozrywkowych. Trzeba przeciwdziałać temu obrazowi za pomocą pogłębionych analiz i wyważonych sądów.

Niniejszy artykuł koncentruje się na historii Polski widzianej z perspektywy badacza cudzoziemskiego. Ponieważ Japonia i Polska są geograficznie od siebie odległe, historyczna perspektywa nie pomaga w wyborze najistotniejszych momentów z historii Polski, które byłyby zrozumiałe dla japońskiego czytelnika. Taką szansę stwarza rok 2018. Na rok ten przypada w Polsce setna rocznica odzyskania niepodległości a w Japonii sto pięćdziesiąta rocznica rozpoczęcia procesu głębokich przemian społecznych, politycznych, gospodarczych i kulturowych. Jest to rocznica gruntownej modernizacji Japonii na wzór zachodni, nazywanej restauracją lub rewolucją Meidzi (*Meiji-ishin*, *ishin* znaczy dosłownie „sanacja”), zapoczątkowanej w 1868 r., w wyniku której zaszło wiele fundamentalnych zmian w społeczeństwie Japonii. Rocznice tę planujemy uczcić poprzez przypomnienie wielu poglądów politycznych, od prorządowych do przeciwstawnych im poglądów antypaństwowych dotyczących tego procesu. W kręgu naukowców i publicystów analizować będziemy wiele zagadnień, poczynając od aspektów gospodarczych po społeczno-kulturowe.

Choć wartość przeprowadzonych reform w czasie rewolucji Meidzi czasami można uznać za kontrowersyjną, wciąż nie tracą one na swojej aktualności. Prowadzona w Japonii dyskusja toczy się zawsze wokół skutków ujemnych i pozytywnych, które przyniosła ona ze sobą oraz wokół prądów ideowych, którym dała początek, wyznaczyła kierunki oraz zakresiła cele dla przyszłych pokoleń.

Generalnie rzecz biorąc, w naszej historiografii klasycznej rewolucja Meidzi była traktowana jako etap przejściowy pomiędzy systemem feudalnym (rządy rodu Tokugawa, 1603-1868) a nowoczesnym systemem politycznym, który po rewolucji tej nastał w Japonii. Rządy rodu Tokugawa stanowią do dziś punkt sporu o to, czy były one w istocie systemem feudalnym, czy ustrojem konfederacyjnym w okresie władzy szogunów, lub też przejściowym etapem absolutyzmu biurokratycznego. Znane Polakom pojęcie szogun, oznaczające dziedziczny tytuł wojskowy władcy Japonii, można odnieść do pozycji hetmana na Ukrainie. Używając historycznej analogii można przyjąć, że Kraków to władza królewska w stosunku do kozaczyzny zaporozkiej, czyli centrum na zachodzie w stosunku do prowincji na wschodzie.

Do problemu tego odnosił się częściowo wpływowy marksistowski nurt japońskiej nauki historycznej, opartej na liniowym (jednokierunkowym) rozwoju dziejowym. Obecnie japońska nauka historyczna, po utracie przez marksistowską naukę historyczną dotychczasowego prestiżu, stara się zamieniać dotychczasową interpretację procesów dziejowych doszukując się początków nowoczesności w okresie przedmodernizacyjnym, podkreślając te jej pierwiastki, które budowały fundamenty pod rewolucję Meidzi. Na podstawie takiej interpretacji przyjmujemy, że na proces tworzenia nowoczesnego narodu japońskiego złożyło się wiele elementów kulturowych, regionalnych, a może etnicznych, politycznych, gospodarczych, społecznych oraz ideowych, a proces ten zachodził stopniowo.

Przeglądając niektóre wątki problemowe związane z obchodami 2018 r. doszedłem do wniosku, że przebieg naszej historycznej modernizacji porównać można do polskich ruchów powstańczych w XIX w. Mam tutaj na myśli kolejne ruchy powstańcze, oczywiście głównie powstanie styczniowe, które uważam za punkt zwrotny w tworzeniu świadomości narodowej Polaków. Profesor Stefan Kieniewicz, wybitny polski historyk i znawca XIX w., zauważał np. podobieństwo dążeń wywoleńczych Włochów (*Risorgimento*) i Polaków XIX w.¹ Jestem przekonany, że wspólne cechy w dążeniu do stworzenia nowoczesnego narodu moglibyśmy znaleźć nie tylko u Polaków i Włochów, ale także i u Japończyków. Choćby dlatego, że zarówno nasze, jak i polskie dzieje nowożytne, nie przebiegały poza głównym nurtem historii powszechnej.

¹ S. Kieniewicz, *L'Italie et l'insurrection polonaise de 1863*, Wrocław 1975; idem, *La pensée de Mazzini et le mouvement national slave*, Roma 1974.

Za przykład mogą tu posłużyć słynne przygody Maurycego Beniowskiego z końca wieku XVIII, które w Japonii są doskonale znane². Podczas podróży po Japonii znad brzegów Oceanu Spokojnego Beniowski napisał po niemiecku list do kapitana holenderskiego w siedzibie handlowej w Nagasaki, ostrzegając, że Rosja przygotowuje się do zaatakowania Japonii. Kapitan ten pospiesznie przesłał tę wiadomość do Edo (obecnie Tokio), ówczesnej stolicy Japonii, do władcy z rodu Tokugawa. Pojawił się jednak potężny problem z jego tłumaczeniem, bo nikt po stronie japońskiej nie znał niemieckiego. W swoim liście Beniowski podpisał się jako *Von Beniowski*, ale japońscy tłumacze nie tylko tego podpisu nie zrozumieli, ale i przekazali do władzy Tokugawy, tłumacząc *Van Beniowski* po holendersku jakby na *Han-pengorou*. W języku japońskim *Hanpen* oznacza rodzaj ludowych „placków”, podawanych w prostych restauracjach-barach. Polskie placki to smażone ziemniaki, japońskie natomiast zrobione są z ryb morskich i gotowane są w gorącej wodzie.

Mimo że ta sprawa była tajemnicą państwową, stała się znana opinii publicznej. Postać *Han-pengorou* spopularyzował japoński szlachcic Shihei Hayashi, który opublikował broszurę zatytułowaną *Kaikoku Heidan* [Obrona morskiego kraju]³, w której ostrzegał przed niebezpieczeństwem nadciągającym od północy, czyli od strony Rosji, przywołując w tym kontekście zapomnianą osobę Beniowskiego. Choć autor został natychmiast aresztowany, broszura jego zwróciła uwagę na konieczność stworzenia „polityki północnej” zorientowanej na Rosję. Działania na tym kierunku podjął natychmiast rząd rodu Tokugawa wysyłając kolejne ekspedycje m.in na Hokkaido, Wyspy Kurylskie i Sachalin. W ten oto sposób Maurycy Beniowski zaistniał w świadomości naszej feudalnej elity politycznej, mimo że przez długi czas zupełnie nie wiedziano, kto się krył pod tym nazwiskiem.

Bardzo długo nie było wiadomo, kim był ów *Han-pengorou*. Z postacią tą zetknął się dopiero w XX w. pewien japoński historyk przypadkiem, w czasie swych studiów w Europie w okresie międzywojennym. Dobrze przygotowany do badań źródłoznawczych według europejskiej metodologii, ze znajomością kilku języków obcych (co było wyjątkowe w tym czasie wśród historyków japońskich zajmujących się historią własnego kraju), po powrocie do kraju przebadał on gruntownie archiwa. Wynikiem tych badań był wniosek, że owym tajemniczym *Han-pengorou* był właśnie Maurycy Beniowski.

Warto tu jeszcze przytoczyć inną postać przewijającą się przez polską historię. Chodzi o Michała Czajkowskiego (Sadyka paszę), wysłannika księcia Adama Czartoryskiego do Turcji, założyciela agencji wschodniej. Dostrzegamy tu pewne

² S. Mizuguchi, J. Numata, *Benyofusuki Koukai-ki* [Wyprawa Maurycego Beniowskiego do Japonii], Tokio 1970.

³ S. Hayashi, *Kaikoku Heidan* [Obrona morskiego kraju], b.m.w. 1787-1791.

podobieństwa do wydarzeń w Japonii na początku epoki Meidzi. Choćby słynny przykład rolniczej kolonii Adampol (dzisiaj Polonezköy), założonej przez Czajkowskiego w Azji Mniejszej. Stworzył on tu osadę złożoną z jeńców i uciekinierów z armii rosyjskiej walczącej na froncie kaukaskim, a także z miejscowych ochotników, Bułgarów i Serbów oraz Tatarów i starowierców. W tym samym czasie, w nowożytnej historii Japonii miał miejsce podobny przypadek na dzikiej wówczas wyspie Hokkaido. Jej kolonizację rozpoczęła zdeklasowana szlachta, zorganizowana w sposób podobny do kozackiego legionu Czajkowskiego. Jego działania miały na celu nie tylko ustanowienie stałej obecności wojskowej na tej wyspie z myślą o obronie przed zagrożeniem rosyjskim, ale również ochrona zdeklasowanej szlachty. Ta próba była zapewne wynikiem bardzo racjonalnej decyzji politycznej i przypomina rozmieszczenie pułków kozackich wokół Irkucka, stanowiącego ośrodek administracyjny i wojskowy Imperium Rosyjskiego we wschodniej Syberii. Gubernatorstwo Irkucka było niewątpliwym wzorem dla władz Hokkaido w Sapporo, zwanych *Kaitaku-shi* [Gubernatorstwo kolonizacji]. Pod jego kierunkiem stworzono *Tondenhei* [pułk żołnierzy kolonizacji], czyli nasz odpowiednik kozaczyzny na terenie całej, wówczas dzikiej wyspy Hokkaido. Wiedzy na temat *Tondenhei* japońska edukacja historyczna dostarcza już poziomie 5-6 klasy szkoły podstawowej. Owocne dla historyka mogą być porównania podobieństw i doświadczeń działań Polaków, Japończyków i Rosjan, mimo że nie mieliśmy wówczas żadnych bezpośrednich kontaktów.

Zgadzam się z powszechną opinią, że wojna krymska zmieniła międzynarodowy układ polityczny. Zaraz po jej zakończeniu słynny polski bohater narodowy, Ludwik Mierosławski, wydał drukiem książkę pt. *De la Nationalité polonaise dans l'équilibre européen* (Paryż 1856), która wśród emigracji polskiej odbiła się głośnym echem. Głosił w niej konieczność popierania polityki zagranicznej francuskiego cesarza Napoleona III, wychodzącej naprzeciw oczekiwaniom narodowych ruchów wyzwolenczych. Mierosławski, który był gorącym wyznawcą kultu napoleońskiego, zamierzał odbudowę państwa polskiego oprzeć na idei republikańskiej⁴. W okresie swojej młodości, która przypadła na późne lata 30. XIX w., Mierosławski utrzymywał ściśle kontakty z Giuseppem Mazzinim, którego myśl polityczna realizowana w radykalnym ruchu „Młodych Włoch” zmotywowała go do utworzenia „Młodej Polski”⁵. Przypuszczam też, że na tle dalszego rozwoju ideowego „Młodych Włoch” narodziły się ruch „Młodoturków” (1876) i „Młode Chiny” (1915)⁶. W rezultacie wojny francusko-pruskiej i zjednoczenia Niemiec

⁴ L. Mierosławski, *De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen*, Paris 1856; por. M. Żychowski, *Ludwik Mierosławski 1814-1878*, Warszawa 1963.

⁵ Por. S. Sokołowska, *Młoda Polska z dziejów ugrupowań demokratycznych Wielkiej Emigracji*, Warszawa 1872.

⁶ H. Kohn, *Prophets and Peoples. Studies in Nineteenth Century Nationalism*, New York 1947, s. 77-104.

pod hegemonią Prus, kiedy nadzieja na pomoc ze strony Napoleona III ostatecznie upadła, większość emigrantów polskich utraciła nadzieję na pomoc Francji w uzyskaniu przez Polskę niepodległości.

U boku Michała Czajkowskiego w czasie wojny krymskiej na Wschodzie, absolwent uniwersytetu w Kijowie, etnograf i historyk Franciszek Duchiniński, propagował rasistowską tezę podkreślającą ścisłe związki krwi aryjskiej tylko dwóch narodów – polskiego i rusińskiego. Stojąc na gruncie pseudonaukowym, Duchiniński nie uznawał słowiańskości Rosjan i wiązał ich etniczne korzenie z ludami koczowniczymi pochodzącymi ze środkowowschodniej Azji. Według niego kotlina Dniepru jest cywilizacyjną, a nawet etniczną granicą pomiędzy Wschodem (Azją) a aryjską Europą⁷. W tym kontekście Duchiniński dał teoretyczną podbudowę i stał się pionierem rasizmu, który ujawnił się podczas wojny krymskiej, a później odcisnął ogromne piętno na rozwoju ideologii rasistowskiej w okresie imperializmu.

Warto wymienić tu jeszcze inną postać, Konstantego Borzęckiego, który pod wodzą Mierosławskiego brał udział w powstaniu wielkopolskim w 1848 r. Po jego upadku Borzęcki wyemigrował do Francji, a następnie wyjechał do Sztambułu i rozpoczął działania pod wodzą najpierw Czajkowskiego, by z czasem ulec silnemu wpływowi rasistowskich koncepcji Duchinińskiego. Borzęcki odchodził powoli od grona emigrantów polskich i wstąpił do pracy w sztabie generalnym armii osmańskiej. Po przejściu na islam Borzęcki przyjął imię Mustafy Dżelaledina Paszy. W 1867 r. opublikował on książkę pt. *Les Turque anciens et modernes* (Constantinople 1867), w której uznał Turków za szczep protoaryjski, tworząc koncepcję turko-aryjskości, na podstawie której formułował tezę o konieczności umacniania państwowości imperium osmańskiego przeciwko panslawistycznym wpływom caratu na Bałkanach⁸. Według jego koncepcji narody zamieszkujące imperium osmańskie powinny przede wszystkim uszanować władzę sułtana. Jest rzeczą interesującą, że Borzęcki w swej książce idealizował polską demokrację szlachecką i uważał ją za idealny wzór systemu parlamentarnego, który trzeba wprowadzić na drodze reform do systemu politycznego Turcji. Tu trzeba jednak podkreślić, że zbyt mocno zapatrzony był w cechy dawnego sarmatyzmu i błędnie identyfikował go z prototypem nowoczesnego republikanizmu. W swojej koncepcji turko-aryjskości Borzęcki stawiał polską szlachtę na równi z spahisami –

⁷ Por. A.F. Grabski, *Na manowcach myśli historycznej. Historiozofia Franciszka H. Duchinińskiego*, [w:] idem, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983, s. 221-278; F. Duchiniński, *Question d' Orient*, Constantinople 1853; idem, *La Moscovie et la Pologne*, Constantinople 1855.

⁸ Mustapha Djelaledin Pacha (K. Borzęcki), *Les turcs anciens et modernes*, Constantinople 1869; szerzej owamawiano, por. D. Kołodziejczyk, *Whose Nations? Mustafa Djelaledin between Ottomanism and Turkism*, [w:] *Crimean War 1853-1856. Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations, and Individuals*, J. Borejsza (red.), Warszawa 2011, s. 115-128; por. J. Łątka, *Pasza z Lehistanu. Mustafa Dżelaledin (Konstanty Borzęcki)*, Kraków 1993.

tureckim stanem rycerskim, przyznając mu rolę kierowniczą w przyszłym modelu społeczeństwa nowoczesnej Turcji. W tym ujęciu koncepcja jego przypomina wariant ideologii Mierosławskiego, który nigdy nie porzucił tradycji demokracji szlacheckiej.

Chociaż nie jest wiadomo, czy koncepcja Borzęckiego legła u podstaw utworzenia ruchu „Młodo Turków” (Paryż 1867), ideolog pan-turanizmu (lub pan-turkizmu) Yusuf Akçura podczas Międzynarodowego Kongresu Historyków w Warszawie w 1930 r., w swoim referacie wspominał, że Kemal Atatürk, pierwszy prezydent nowoczesnej Turcji, studiował bardzo systematycznie, dosłownie z ołówkiem w ręku, dzieło Borzęckiego. Wzmianka ta świadczy o tym, że wpływ polskich emigrantów na turecką myśl polityczną, w szczególności Czajkowskiego, Duchinińskiego i Borzęckiego, był niewątpliwie wielki⁹. Ale historia jest pełna paradoksów. Nowoczesna Turcja ma na swoim koncie ludobójstwo Ormian, a obecnie przesładuje Kurdów.

Znane są różne implikacje przedsięwzięć Romana Dmowskiego i Józefa Piłsudskiego, podejmowanych z japońskim sztabem generalnym podczas wojny rosyjsko-japońskiej¹⁰. Warto przypominać jeszcze jeden element relacji obu stron. W wojnie polsko-sowieckiej w latach 1919-1920 japoński sztab generalny wnikliwie obserwował przebieg wojny i przekazywał poufne okólniki oficerom wyższej rangi¹¹.

Ogólnie rzecz biorąc, od czasu rewolucji Meidzi (*Meiji Ishin*) w japońskim środowisku akademickim trwała – jak się wydaje – silna konfrontacja polityczna orientacji monarchistycznej (*Kokken-ha*) i republikańskiej (*Jiyuuminken-ha*) wokół zagadnienia strategii państwowości lub planowania konstytucyjnego. Można ją łatwo zestawić ze sporem między konstytucjonalizmem monarchicznym a ruchem republikańskim w historiografii zachodnioeuropejskiej XIX w.¹² Jednakże orientacja republikańska była w zasadzie odrzucana przez japońskie środowisko akademickie. W kręgach pozaakademickich jej liderom udało się nawiązać kontakty z przywódcami republikańskimi, takimi jak Giuseppe Mazzini czy Lajos

⁹ Aktcoura Oglou Yousof Bey, *L'oeuvre historique de Mustapha Djelalettin Pacha et ses points de vue sur l'histoire des Turcs. Resumés des Communications présentées au Congrès*, t. II, Varsovie 1933, s. 233-236; S. Kieniewicz, *La Turquie et l'indépendance de la Pologne au XIXe siècle*, „Belleten” 1983, vol. 47, nr 186, s. 545-562.

¹⁰ H. Bando, *Po-rando-jin to Nichiro-Sensou* [Polacy wobec wojny rosyjsko-japońskiej], Tokio 1995.

¹¹ Idem, *Yo-roppa. Po-rando. Rosia. 1918-1921* [Europa. Poland. Russia, 1918-1921], Tokio 2008, s. 199; por. H. Какулин, В. Меликов, *Война с белополяками*, Москва 1925, przekład japoński: *Soha-Sennshi* [Wojna polsko-sowiecka], t. I-II, Tokio 1934 i 1941.

¹² Y. Fukuzawa, *Bunmeiron-no Garyaku* [Zarys o cywilizacji], Tokio 1875; por. M. Maruyama, *Nihon-Seiji-shisoushi Kenkyuu* [Studia o myśli politycznej w Japonii], Tokio 1952. Maruyama podkreślał wyraźny wpływ ideowy Francois Gizota na nasze kierunki polityczne w okresie Meidzi.

Kossuth, których działalność przedstawiano w Japonii jako historię bohaterów europejskiego ruchu republikańskiego¹³. Po drugiej wojnie światowej japońska orientacja republikańska została szybko odbudowana i szeroko zaakceptowana nawet w środowisku akademickim, choć jednocześnie została przesiąknięta socjalistyczną myślą polityczną.

Katedry historii Europy na wydziałach humanistycznych uniwersytetów w Japonii zostały podzielone na trzy kierunki: historia ustroju parlamentarnego w Wielkiej Brytanii, historia niemieckiego systemu prawnego oraz historia rewolucji francuskiej. Historia pozostałych narodów i grup etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej i na pozostałych peryferiach Europy była całkowicie pomijana i traktowana tak, jakby nie miała ona żadnego znaczenia. Gdy badaliśmy politykę rządu Meidzi, stało się oczywiste, że historykom powierzono misję dopasowania się do służby na rzecz wzmocnienia państwa i odparcia agresji wielkich mocarstw.

Interesujący jest przypadek japońskiego historyka z czasów powojennych, profesora Shigeto Toriyamy, który stał się pionierem badań nad Słowiańszczyzną i Rosją. Czasy drugiej wojny światowej były trudne dla jego badań historycznych. Samodzielnie opanował język rosyjski i napisał rozprawę pod tytułem *Rosja a Europa. Wzajemność słowiańska a panslawizm. Wokół ideologii N. Ja. Danilewskiego*. Jego praca została opublikowana w języku japońskim w 1949 r. Prawidłowo przeanalizował i wyjaśnił różnice oraz relacje pomiędzy rosyjskim panslawizmem i poszczególnymi narodami słowiańskimi¹⁴, co robi wrażenie nawet w świetle dzisiejszego stanu wiedzy. Po wojnie profesor Toriyama dystansował się od wpływów marksistowskich i trzymał się z dala od ideologicznych sporów obozu lewicowego, prowadząc poważne badania naukowe. W swoim artykule *P.N. Milukow a Szkoła Prawnicza historyków rosyjskich w XIX w.*, opublikowanym w 1968 r., profesor Toriyama słusznie zauważył, że dziewiętnastowieczni historycy rosyjscy zamierzali stworzyć silną ideologię państwowotwórczą i uznawali to za ostateczny cel swoich badań. Tendencję taką dostrzegał on również u historyków sowieckich, odwołujących się do marksizmu-leninizmu¹⁵. Trzeba dodać, że według profesora Toriyamy, twórczego wysiłku wypracowywania ideologii państwowotwórczej wyraźnie brakowało także w świadomości politycznej dziewiętnastowiecznych Polaków. Jego twierdzenie opierało się jednak tylko na polskiej tradycyjnej historiografii Joachima Lelewela, przywódcy ruchu republikańskiego czy narodowo-wyzwoleńczego Wielkiej Emigracji. W takiej sytuacji oczywiste jest, że profesor Toriyama nie mógł odnieść się do orientacji monarchistycznych w historiografii

¹³ S. Tokai (S. Shiba), *Kijin no kiguu*, Tokio 1885.

¹⁴ S. Toriyama, *Roshia to Yo-roppa, suravushugi to han-suravushugi* [Rosja a Europa, wzajemność słowiańska a panslawizm], Tokio 1949.

¹⁵ Idem, *Pe-Enu-Milyukofu to Roshia Kokka-Gakuha* [P.N. Milukow a Szkoła Prawnicza historyków rosyjskich w XIX w.], „Slavu-Kenkyuu” [Studia Słowiańskie] 1968, nr 12.

polskiej, takich jak ideologia Hotelu Lambert, koncepcji twórców historycznej szkoły krakowskiej, w tym także Michała Bobrzyńskiego. Niestety, jego wiedza dotycząca nowożytnej historii Polski ograniczała się jedynie do ruchu narodowowyzwoleńczego, czyli do szkoły lelewelowskiej.

W Japonii po drugiej wojnie światowej wielu historyków chętnie przyjmowało marksistowską metodologię i stosowało w naukach historycznych doktrynę leninowską. W tym kontekście narodziła się tzw. „demokratyczna historiografia powojenna”. Młodzi historycy, należący do zwolenników stronnictwa marksistowskiego, skupiali się wtedy wokół profesora Bokuo Eguchiego, przywódcy całej lewicy, rzecznika stosowania dla opisu historii Europy Środkowej i Wschodniej koncepcji ruchu narodowowyzwoleńczego¹⁶. Opublikował on w języku japońskim pracę pt. *Studium nad wiekiem imperializmu*, opierając się na słynnym dziele Jewgeniego Tarlego, historyka rosyjskiego i sowieckiego, pt. *Wojna krymska* (Moskwa 1961)¹⁷. Jak wiadomo, Tarle kierował badaniami naukowymi z zakresu historii dyplomacji przed rewolucją październikową, a także w okresie sowieckim i cieszył się wówczas poparciem samego Stalina. W okresie międzywojennym utrzymywał on kontakty naukowe z polskim historykiem Marcelem Handelsmanem, zamordowanym przez Niemców w czasie drugiej wojny światowej. Pozostawił on rękopis monografii zatytułowanej *Adam Czartoryski*, która została wydana pod redakcją Stefana Kieniewicza w latach 1948-1950¹⁸. Profesor Eguchi w swojej pracy *Studium nad wiekiem imperializmu* przedstawił jego syntetyczny obraz, przesiąknięty marksistowską interpretacją, która miała wielki wpływ na młodych historyków w ówczesnej Japonii.

Inny japoński historyk Hiroshi Bando, uczeń profesora Eguchiego, studiował na początku lat 60. XX w. na Uniwersytecie Warszawskim u profesora Stefana Kieniewicza. Po powrocie do Japonii w roku 1968 opublikował pracę o powstaniu styczniowym, opartą m.in. na dziele Stefana Kieniewicza z 1953 r.¹⁹. Profesor Bando zastosował w niej marksistowskie ujęcie ruchu narodowowyzwoleńczego, łącząc je z emancypacją chłopów. Wielu badaczy w Japonii akceptowało jego interpretację dziewiętnastowiecznej historii Polski. Wydaje się, że zniekształcił on prawdziwą wymowę dzieła profesora Kieniewicza.

Profesor Toriyama słusznie kiedyś zauważył, że historycy nie powinni się skupiać jedynie na ruchach narodowowyzwoleńczych i niepodległościowych, ani też nie powinni ograniczać się tylko do badania jednego narodu. Trzeba więc widzieć

¹⁶ B. Eguchi, *Teikoku-Shugi-no-Jidai* [Studium nad wiekiem imperializmu], Tokio 1975.

¹⁷ E.B. Tarle, *Крымская война*, Moskwa 1961.

¹⁸ M. Handelsman, *Adam Czartoryski*, t. I-III, Warszawa 1948-1950.

¹⁹ H. Bando, *Po-rando kakumei-shi-kenkyuu* [Studia nad polskimi rewolucjami], Tokio 1968; por. S. Kieniewicz, *Sprawa włościańska a powstanie styczniowe*, Warszawa 1953; idem, *Historyk a świadomość narodowa*, Warszawa 1982. Tę ostatnią pracę prof. Bando przetłumaczył na japoński (Tokio 1989).

historię Polski w perspektywie światowej, w ujęciu szerokim, także w układzie pionowym. Japońscy badacze nie mogą ograniczać się jedynie do opanowania języka polskiego. Powinni także poznać języki krajów sąsiednich, Niemiec, Rosji czy Francji. Absolwenci naszych uczelni muszą zajmować się także badaniami źródeł historycznych (archiwów). Brakuje im znajomości całokształtu historii Polski i jej historiografii.

Ponadto musimy znosić różnego rodzaju dyskryminację. Specjaliści od historii Rosji nie uznają w swych szeregach znawców innych narodów słowiańskich, a nawet upowszechniają negatywny stereotyp historyków zajmujących się dziejami Polski. Z kolei nasi naukowcy zajmujący się Polską nie darzą sympatią badaczy historii Rosji i na odwrót: ci drudzy odwdzięczają się tym samym w odniesieniu do Polaków i historii Polski. Takie osobliwe zachowania hamują postęp w nauce. A przecież, tak jak wszędzie na świecie, tak i u nas perspektywy otrzymania etatu badawczego są niepewne.

Historia Polski w sensie ściśle akademickim nie jest u nas zbyt dobrze badana. Oczywiście wiemy, co się dzieje we współczesnej Polsce, choćby na podstawie wiedzy dostarczanej przez dziennikarzy i przez Internet, ale często są to powielane stereotypowe obrazy Polski. Uważamy, że możliwe i ważne jest, aby podejmować badania porównawcze, które mogłyby przynieść postęp w zakresie wiedzy o zmianach, które dokonały się w Polsce, zwłaszcza w dziedzinie badań historycznych.

Uważamy, że dla lepszego zrozumienia historii konieczne jest stworzenie warunków do prowadzenia badań porównawczych w ramach współpracy międzynarodowej. Za przykład niech tu posłużą takie słynne postacie z końca XIX w., jak profesor Inezo Nitobe (1862-1933) i profesor Kunio Yanagida (1875-1962). Jak wiadomo, profesor Nitobe odznaczył się na polu polityki, dyplomacji, pedagogiki i rolnictwa. Sławę zawdzięcza napisanej po angielsku książce *Bushido. The Soul of Japan* [Bushido. Japońska dusza]²⁰. W późniejszym okresie odegrał istotną rolę w Lidze Narodów, jako jej wiceprzewodniczący. Za młodu studiował w Szkole Rolniczej w Sapporo, obecnie znanej jako Uniwersytet Hokkaido, gdzie był wychowywany w duchu chrześcijańskim (protestanckim). Później kontynuował studia rolnicze w Niemczech, gdzie zapoznał się z folklorem i etnografią, co było popularne w ówczesnym europejskim środowisku akademickim. Po powrocie do kraju rozpoczął pracę wśród chłopów dla podniesienia poziomu ich wykształcenia²¹.

²⁰ I. Nitobe, *Bushido. The Soul of Japan*, Tokio 1899. Była ona jedną z pierwszych prac poświęconych zasadom etycznym samurajów i została pierwotnie napisana w języku angielskim a dopiero później przetłumaczona na japoński.

²¹ Idem, *Nougyou-Honron* [Studia nad rolnictwem], Tokio 1898; *Kyoudo no Kenkyuu* [Badania nad krajem ojczystym], I. Nitobe, K. Yanagida (red.), Tokio 1912.

W tym czasie młodszy od niego profesor Kunio Yanagida, który później stał się twórcą etnografii w Japonii²², włączył się w działania profesora Nitobego. Obaj podjęli pracę nad oświatą na rzecz chłopstwa. Profesor Yanagida studiował również w Europie i interesował się etnografią, która rozwinęła się w Europie wraz z reformami rolnymi. Obaj byli silnie przekonani o ważności „lokalności czy też lokalnego życia chłopskiego”. Wydawali pismo pt. „Kyoudo-Kenkyuu” [Kraj, rodzinną ziemię i ojczyznę] (1912). Ten tytuł może kojarzyć się z ideą „krajowości”, wyrażoną przez „krajowców” – szlachtę polskiego pochodzenia lub polonizowaną na Litwie i Ukrainie²³.

Działalność profesorów Nitobego i Yanagidy, mająca na celu oświecenie chłopstwa, ukazuje nam ich wspólną troskę o rozwiązanie problemów ludności wiejskiej i zrozumienie znaczenia oświaty wśród japońskiego ludu. Było to także troską wspomnianych „krajowców”. Ale trzeba podkreślić, że nasi krajowcy nie wchodzili w politykę i zajmowali się jedynie wewnętrznymi problemami społecznymi.

W latach 80. XX w. historycy młodszego pokolenia, będącego pod wpływem francuskiej szkoły historycznej „Annales”, porzucili marksistowską metodologię jednokierunkową i zaakceptowali koncepcje prac naukowych profesora Yanagidy. Możemy uznać, że wkładem profesorów Nitobego i Yanagidy jest umieszczenie japońskich badań w perspektywie uniwersalnej. Ich hasła, jak oświata na rzecz chłopstwa i uznanie wartości życia prostych ludzi, których profesor Yanagida nazywał „Jomin” [ludźmi zwykłymi], przypominają hasła dziewiętnastowiecznych pozytywistów warszawskich: „pracy organicznej” i „pracy u podstaw”²⁴.

Obecnie, gdy Polska weszła w skład poszerzonej Unii Europejskiej, powinniśmy bacznie obserwować, jak Polacy przystosowują się do tych nowych warunków. Czy świadomość historyczna Polaków ulegnie zmianie, czy też nie? Dotychczasowe doświadczenie mówi nam o tym, że świadomość historyczna zmienia się wraz z upływem czasu i że przemianom ulegają zarówno państwa, jak i społeczeństwa. Obserwujemy nowe też zjawisko, jakim jest rosnący na całym świecie sprzeciw wobec globalizacji realizowanej według wzorców płynących ze Stanów Zjednoczonych. Zmienił się świat, zmieniła się Polska, u nas także dokonują się zmiany. Jako historyk i badacz procesów zachodzących w Polsce, jestem przekonany, że przemyślenia profesora Stefana Kieniewicza, zawarte w jego pracach na temat procesów społecznych i historycznych zachodzących w okresie przez niego badanym, nic nie straciły ze swej aktualności. Są one nadal żywe i można je zastosować także do analizy procesów historycznych państw Dalekiego Wschodu, włączając w to ocenę okresu Meidzi zapoczątkowanego w 1868 r.

²² K. Yanagida, *Jidai to Nousei* [Wiek rolnictwa], Tokio 1910.

²³ Por. M. Römer, *Litwa. Studium. Odrodzenie narodu litewskiego*, Lwów 1908; W. Lipiński, *Szlachta na Ukrainie*, Kijów 1906.

²⁴ A. Świętochowski, *Wskazania polityczne*, [w:] *Ognisko. Księga ku czci T.T. Jeża*, Warszawa 1882.

Abstract

Makoto Hayasaka

Japanese Studies on the history of the Central-Eastern Europe with some remarks for contemporary history of Poland

The paper focuses on the viewpoints of Japanese historians upon the Polish modern history. The year 2018 is anniversary for Japan as 150 years of Meiji Revolution (Meiji Ishin), as well as for Poles this year is anniversary as 100 years of Independence. If it would stand on the comparative studies for the modernization of XIX-XX centuries, we can observe the similar motives in the Polish uprisings. During the process from the partitions of Poland to Versailles treaty, may be to Riga treaty, the former noble republic was separated to five national states, like Poland, Lithuania, Byelorussia, Ukraine and Israel. In this context Japanese unification was not exception of the modern history. Japanese thinkers like Yukichi Fukuzawa applied for Meiji state to introduce the western constitutionalism, either monarchical or republican system. His viewpoints remind us the political selections, discussed among polish emigrés thinkers. At the stage of imperialism national unification idea was advanced by Roman Dmowski as integral nationalism which influenced strongly upon the neighbor national leaders aiming at their own national integration. Against this chauvinistic integral nationalism, locality idea (idea krajowa) opposed decidedly. Their leaders Michał Römer in Lithuania-Byelorussia and Waław Lipiński in Ukraine propagated to enlighten the peasantry, to foster their culture and to establish local autonomy. Their attitudes remind us propositions of Japanese thinkers Inezou Nitobe and Kunio Yanagida. After the second world war many Japanese historians accepted Marxist methodology, and the studies of Polish modern history in Japan was disfigured by Marxist one lineal historical research. But now this viewpoint was revised as result of the decline of soviet régime, and our younger generation took multi-lineal analysis of historical research, relying upon the French historical school „Annales”. In this direction above mentioned Yanagida’s methodology was welcomed. To consider the 150 years of anniversary of Meiji Ishin for Japan and 100 years of anniversary of independence of Poland, undoubtedly should require the comparative studies.

Keywords: modern history, national unification, Meiji Ishin, polish uprising, locality idea, comparative studies

References

- Aktcoura Oglou Yousouf Bey, *L'oeuvre historique de Mustapha Djelalettin Pacha et ses points de vue sur l'histoire des Turcs. Résumés des Communications présentées au Congrès*, t. II, Varsovie 1933.
- Bando, H., *Po-rando-jin to Nichiro-Sensou*, Tokio 1995.
- Bando, H., *Po-rando kakumei-shi-kenkyuu*, Tokio 1968.
- Bando, H., *Yo-roppa. Po-rando. Rosia. 1918-1921*, Tokio 2008.
- Duchiński, F., *La Moscovie et la Pologne*, Constantinople 1855.
- Duchiński, F., *Question d'Orient*, Constantinople 1853.
- Eguchi, B., *Teikoku-Shugi-no-Jidai*, Tokio 1975.
- Fukuzawa, Y., *Bunmeiron-no Garyaku*, Tokio 1875.
- Grabski, A.F., *Na manowcach myśli historycznej. Historiozofia Franciszka H. Duchyńskiego*, [in:] A.F. Grabski, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983.
- Hayashi, S., *Kaikoku Heidan, 1787-1791*.
- Handelsman, M., *Adam Czartoryski*, t. I-III, Warszawa 1948-1950.
- Kakulin, N., Melikov, V., *Voyna s belopolyakami*, Moskwa 1925.
- Kieniewicz, S., *Historyk a świadomość narodowa*, Warszawa 1982.
- Kieniewicz, S., *La pensée de Mazzini et le mouvement national slave*, Roma 1974.
- Kieniewicz, S., *La Turquie et l'indépendance de la Pologne au XIXe siècle*, „Bulletin” 1983, vol. 47, nr 186.
- Kieniewicz, S., *L'Italie et l'insurrection polonaise de 1863*, Wrocław 1975.
- Kieniewicz, S., *Sprawa włościańska a powstanie styczniowe*, Warszawa 1953.
- Kohn, H., *Prophets and Peoples. Studies in Nineteenth Century Nationalism*, New York 1947.
- Kołodziejczyk, D., *Whose Nations? Mustafa Djelaeddin between Ottomanism and Turkism*, [in:] *Crimean War 1853-1856. Colonial Skirmish or Rehearsal for World War? Empires, Nations, and Individuals*, J. Borejsza (ed.), Warszawa 2011.
- Kyoudo no Kenkyuu*, I. Nitobe, K. Yanagida (eds.), Tokio 1912.
- Lipiński, W., *Szlachta na Ukrainie*, Kijów 1906.
- Łątka, J., *Pasza z Lehistanu. Mustafa Dżalaeddin (Konstanty Borzęcki)*, Kraków 1993.
- Maruyama, M., *Nihon-Seiji-shisoushi Kenkyuu*, Tokio 1952.
- Mizuguchi, S., Numata, J., *Benyofusuki Koukai-ki*, Tokio 1970.
- Mierosławski, L., *De la nationalité polonaise dans l'équilibre européen*, Paris 1856.
- Mustapha Djelaeddin Pacha, *Les turcs anciens et modernes*, Constantinople 1869.
- Nitobe, I., *Bushido. The Soul of Japan*, Tokio 1899.
- Nitobe, I., *Nougyou-Honron*, Tokio 1898.
- Römer, M., *Litwa. Studium. Odrodzenie narodu litewskiego*, Lwów 1908.
- Sokołowska, S., *Młoda Polska z dziejów ugrupowań demokratycznych Wielkiej Emigracji*, Warszawa 1872.

- Świętochowski, A., *Wskazania polityczne*, [in:] *Ognisko. Księga ku czci T.T. Jeża*, Warszawa 1882.
- Tarle, Y.V., *Krymskaya voyna*, Moskva 1961.
- Tokai, S., *Kijin no kiguu*, Tokio 1885.
- Toriyama, S., *Pe-Enu-Milyukofu to Roshia Kokka-Gakuha*, „Slavu-Kenkyuu” 1968, nr 12.
- Toriyama, S., *Roshia to Yo-roppa, suravushugi to han-suravushugi*, Tokio 1949.
- Yanagida, K., *Jidai to Nousei*, Tokio 1910.
- Żychowski, M., *Ludwik Mierosławski 1814-1878*, Warszawa 1963.

Makoto Hayasaka – prof. dr historii, emerytowany profesor Tokijskiego Instytutu Technologicznego

